

TÜRKİYE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ VE ENTEGRASYON TEORİLERİ: GRAMSCI'CI TARİHSEL MATERİYALİZMİN LİTERATÜRE KATKILARI

Elif UZGÖREN*

Özet

Bu çalışma Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri literatürünün hangi teorik yaklaşımlardan etkilendiğini inceler ve eleştirel bir analiz getirmeyi amaçlar. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri literatürde nasıl açıklanmaktadır ve hangi entegrasyon teorilerinden faydalanmaktadır? Literatürdeki eksiklikler nelerdir ve Gramsci'ci tarihsel materyalist bir yaklaşım literatüre nasıl katkıları sağlayabilir? Bu makale, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri literatürünün teorik açıdan genelde ya hükümetlerarası yaklaşımdan ya da Avrupalılaştırma perspektifinden etkilendiğini tartışacaktır. Bu bağlamda, literatür ya ilişkileri entegrasyondan ziyade devletlerarası ilişkiler olarak tanımlamakta ya da Avrupa'yı özerk olarak ele almakta ve Avrupa'nın eklemlediği küreselleşme ve neoliberal yeniden yapılanma gibi yapısal faktörleri gözardı etmektedir. Aynı zamanda Türkiye'de ekonomik ve politik değişimi tartışırken Avrupa'nın rolünü abartmakta ve küresel faktörleri gözönünde bulundurmamaktadır. Ulusötesi alan ve süreçte işçilerin rolü gözardı edilmektedir. Literatür genelde ilişkilerin "şekline" odaklanmakta ve halen devam etmekte olan Türkiye'nin Avrupa yapıları ile entegrasyonunun sosyo-ekonomik içeriğini sorunsallaştıramamaktadır. Bu anlamda çalışma Gramsci'ci tarihsel materyalist analizlerin tartışmaya olan olası katkıları inceler. Çalışmanın özgün yönü literatürde henüz Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşımların Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini açıklamaya yönelik olası katkıları sağlayan bir çalışmanın yapılmamasından kaynaklanır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Entegrasyon Teorileri, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Genişleme, Gramsci'ci Tarihsel Materyalizm*

---

* Araş.Gör.,Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir. Makaleyi yayına hazırlamamda yardımcı olan Dr. Gözde Kaya, Dr. Ertan Erol ve Dr. Zeynep Özkurt'a teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışma daha önce Ankara Üniversitesi tarafından düzenlenen ATAUM Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde 50 Yıl Konferansı'nda sunulmuştur.

Abstract

*This article aims to provide a critical assessment of the literature on Turkey-European Union relations and problematizes theoretical perspectives that are adopted in explicating the relations. How is Turkey-European Union relations explained in the literature and from which theoretical perspectives are studies informed? What is missing in the literature and what are the potential contributions of adopting Gramscian historical materialist perspectives? I shall argue that the current state of literature is considerably informed by either intergovernmentalist or Europeanisation perspectives. The studies either approach Turkey-European Union relations as international relations rather than integration *per se* or fails to situate relations within the structural dynamics of globalisation and neoliberal restructuring. Moreover, in debating change in domestic politics, the literature has a tendency to exaggerate the role of Europe by ignoring structural factors. The transnational sphere and role of labour in the process are overlooked. Studies focus on “form” of enlargement and they turn a blind eye to the socio-economic content of ongoing integration of Turkey to European structures. At the final sub-section the article introduces potential contributions of Gramscian historical materialism to the debate that has not been analyzed in the literature so far.*

Key Words: *European Integration Theories, Turkey-European Union Relations, Enlargement, Gramscian Historical Materialism*

Giriş

Bu çalışmanın amacı Avrupa entegrasyon teorilerinin genişlemeye dair varsayımlarının analizini yapmak ve Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri literatüründe mevcut çalışmaların hangi teorilerden etkilendiğini anlamaktır. Literatürde ilişkiler nasıl analiz edilmektedir ve ne gibi teorilerden faydalanmaktadırlar? Literatürde ne gibi eksiklikler bulunmaktadır? Gramsci’ci tarihsel materyalist bir yaklaşımın tartışmaya ne gibi katkıları olabilir?

Çalışmada, literatürde Türkiye’nin üyelik perspektifini küreselleşme ve neoliberal yeniden yapılanma gibi yapısal faktörlerden bağımsız analiz etme gibi bir eğilim olduğu tartışılacaktır. Türkiye’deki neoliberal yapılanma genelde Avrupa entegrasyon sürecinden bağımsız çalışılmaktadır ve çoğu zaman bunun nedeni olarak 1980 neoliberal politikaların benimsenmesi esnasında Avrupa Topluluğu ile ilişkilerin dondurulmuş olması referans gösterilmektedir. Halbuki Türkiye’nin liberalleşmesinde Avrupa Birliği’nin rolü yadsınamaz. Türkiye Gümrük Birliği sürecinde Avrupa Birliği mallarına karşı gümrük vergilerini ve ticarete korumacılığını kaldırmıştır. Ancak Gümrük Birliği aynı zamanda Avrupa Birliği’nin dış gümrük tarifesine uyum sağlamayı da kapsadığı için ticarete genel bir serbestleşmeyi de içermektedir. Buna ek olarak son on yılda finansın serbestleşmesi sürecinde Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası örgütlerin yanı sıra Avrupa Birliği’nin rolü yadsınamaz. Aslında bu süreçte hem Uluslararası Para Fonu hem de Avrupa Birliği “çapa” olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda bu çalışma küreselleşmeyi üretim ve finansın ulusötesi (transnational) alanda

organizasyonu olarak tanımlar ve Avrupa Birliği üyelik sürecinin küreselleşme içinde çalışılması gereken bir olgu olduğunu vurgular.

Literatürde saptanan ikinci eksiklik ise çalışmaların çoğunun müzakerelerin sonunun ne olacağına odaklanması ve üyeliğin gelecekteki muhtemel şeklini tartışmaya açmasıdır. Bu anlamda Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyonunun 1950'lerde başladığı ve halen reform süreci ile devam ettiği ve üyeliğin şeklinin değil sosyo-ekonomik içeriğinin tartışılmaya açılmasının önemi vurgulanacaktır. Buna ek olarak Türkiye'nin Avrupa yapıları ile entegrasyonu üyelikten bağımsız da olsa devam etmektedir. Bu anlamda entegrasyon sürecinin devamlılığını sağlayan toplumdaki sosyal taraflar arasındaki güç ilişkilerinin sorunsallaştırılması önemlidir.

Üçüncü olarak literatürde üyeliğe alternatif olabilecek senaryolar “özel üyelik” gibi yine şekil üzerinden yapılmaktadır. Literatürde üyeliğe muhalif söylemler genelde muhafazakar olarak tanımlanmakta ve muhalefet milli devletin parçalanması gibi milli refleksler üzerinden tartışılmaktadır.¹ Bu yaklaşım ise üyeliğin toplumdaki tüm sosyal taraflar için evrensel bir düzlemde ilerici olarak sunulmasından ve bunun toplumdaki sosyal taraflar arasında bir sınıf mücadelesi olarak tanımlanmamasından kaynaklanır. Muhalif söylemlerin bir kısmının milliyetçilik üzerinden yapıldığı doğrudur. Ancak üyeliğin siyasi ekonomisinin gözardı edilip tüm muhalefetin milliyetçilik olarak algılanması toplumda küreselleşme ve neoliberal yeniden yapılanmadan olumsuz etkilenen sosyal tarafların politikalarının çoğunlukla gözardı edilmesini doğurmaktadır. Örneğin işçi sınıfının ve sendikaların rolü tamamen ihmal edilmiştir.²

Son olarak şu ana kadar literatürde Türkiye'nin üyelik süreci Gramsci'ci tarihsel materyalist bir perspektiften analiz edilmemiştir.³ Ancak böyle bir yaklaşımın benimsenmesinin özellikle dört noktada literatüre katkı sağlayacağı tartışılacaktır. Gramsci'ci tarihsel materyalizm hem Türkiye'nin hali hazırda devam etmekte olan Avrupa yapıları ile olan entegrasyonunun ardında yatan sosyo-ekonomik içeriğini, hem de toplumdaki sosyal taraflar arasındaki güç ilişkilerini sorunsallaştırır. İkinci olarak üyelik perspektifi açık uçlu bir mücadele alanı olarak tanımlanmakta ve ilişkilerin

¹ Luigi Narbone ve Nathalie Tocci, “Running around in circles? The cyclical relationship between Turkey and the European Union”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 9, No 3, 2007, s. 237.; Nergis Canefe ve Tanıl Bora, “Intellectual Roots of Anti-European Sentiments in Turkish Politics: The Case of Radical Turkish Nationalism”, Ali Çarkoğlu ve Barry Rubin (der.), **Turkey and the European Union, Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics**, Londra, Frank Cass, 2003, s. 120.; Chris Rumford, “Resisting Globalization? Turkey-EU Relations and Human and Political Rights in the Context of Cosmopolitan Democratization”, **International Sociology**, Cilt 18, No 2, 2003, s. 379.

² Bir istisna Yıldırım ve et al çalışmasıdır. Ancak yine de bu çalışma sendikaların süreçteki pozisyonlarını üretimin ulusötesi alana taşınması ve sınıf-içi çatışma üzerinden analiz etmemektedir. Engin Yıldırım et al., “Turkish Labour Confederations and Turkey's Membership of the European Union”, **Economic and Industrial Democracy**, Cilt 29, No 3, 2008, s. 362-87.

³ Bir istisna İlker Ataç ve Andreas Grünewald, “Stabilization through Europeanization? Discussing the Transformation Dynamics in Turkey”, **Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe**, Cilt 16, No 1, s. 31-54. Ancak bu çalışma olası katkıları saymakta ve Gramsci'ci tarihsel materyalist bir analizi uygulamaktan uzaktır.

ileride alacağı şeklin ancak toplumdaki sosyal taraflar arasındaki sınıf mücadelesinin dinamikleri ile anlaşılabilceğini vurgular. Bu anlamda ekonomik temelde entegrasyonun otomatik olarak devam edeceğini varsayan yaklaşımlardan ayrılır ve üyelik perspektifini bir hegemonya projesi olarak tanımlar. Böylece üyeliği destekleyen siyasi söylem ve politikaların aktörlerini anlaşılır kılar ve buna muhalif söylem ve politikaları tartışmaya açar. Üçüncü olarak sınıf çatışması sadece sermaye ve işçiler arasında vuku bulmaz. Üretim sürecinin farklı alanlarda organize olmasından dolayı sınıflar yeknesak değildir.⁴ Bu açıdan sınıf içi çatışmaya vurgu yapar ve sınıf içi çatışmayı ya işlevsel (üretim ve finans sermayesi arasındaki sınıf içi çatışması gibi) ya da coğrafi (ulusal, uluslararası ve ulusötesi pazara dönük sermaye arası sınıf çatışması gibi) fraksiyonları içinde analiz eder.⁵ Bu anlamda hem ulusötesi alanı hem de ulusötesi aktörlerin süreç içindeki rolünü analizlerine entegre eder. Son olarak Gramsci'nin bütüncül devlet (integral state)⁶ analizine paralel olarak devlet ve toplum ilişkilerine birbirinden bağımsız iki alan olarak değil diyalektik içinde sosyal bir ilişki olarak yaklaşır.⁷ Bu bağlamda devleti insan doğası üstünde kabul ederek putlaştıran ve sivil toplumu yeknesak bir şekilde ilerici olarak tanımlayan yaklaşımları eleştirir. Sonuçta Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşım hem kapitalist devletin hegemonya mücadelesindeki rolünü hem de hakim sınıfın sivil toplum içinde diğer sosyal taraflardan rıza alırken kullanmış olduğu araçları ortaya koyar.

Bu çalışma literatürde var olan entegrasyon teorilerini klasik entegrasyon teorileri, karşılaştırmalı politika analizi ve sosyal inşaacılık olmak üzere üç kategoride inceler. Ancak makalenin amacı bu teorilerin varsayımlarını ortaya koymak değildir. O yüzden her alt başlıkta bu teorilerin genişlemeyi ve Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerini ne şekilde açıkladığı tartışılacaktır. Akabinde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini analiz eden çalışmaların literatürde neleri açıklayamadığı eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Son alt başlıkta ise Gramsci'ci tarihsel materyalizm tanıtılmış ve bu yaklaşımları benimsemenin literatüre ne gibi katkıları olduğu açıklanmıştır.

⁴ Andreas Bieler, **The Struggle for a Social Europe, Trade Unions and EMU in Times of Global Restructuring**, Manchester, Manchester University Press, 2006, s. 32.

⁵ Örneğin Andreas Bieler, **Globalisation and Enlargement of the European Union, Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membership**, Londra, Routledge, 2000.; William I. Robinson, **A Theory of Global Capitalism, Production, Class and State in a Transnational World**, Baltimore ve Londra, John Hopkins University Press, 2004.; Bastian van Apeldoorn, **Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration**, Londra, Routledge, 2002.

⁶ Antonio Gramsci, **Selections from the Prison Notebooks**, (der. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell-Smith), Londra, Lawrence ve Wishart, 1971, s. 263.

⁷ Adam David Morton, **Unraveling Gramsci Hegemony and Passive Revolution in the Global Economy**, Londra, Pluto Press, 2007, s. 120.

Avrupa Entegrasyon Teorileri ve Genişleme **Klasik Entegrasyon Teorileri ve Genişleme**

Genişleme federalizm, yeni işlevselcilik ve hükümetlerarası yaklaşım⁸ gibi klasik entegrasyon teorileri içinde sıklıkla ele alınan bir konu olmamıştır. Yeni işlevselcilik, genişleme konusunda herhangi bir varsayım getirmemekte, hükümetlerarası yaklaşım ise genişlemeyi devletlerarası müzakere olarak açıklamaktadır. Örneğin, Wallace'a göre klasik entegrasyon teorileri genişlemeyi, ülkelerin genişleme tercihlerini ya da entegrasyonun devlet/toplum dinamiklerini açıklayamaz.⁹ Schimmelfennig ve Sedelmeier ise literatürün genelde tasvir odaklı olduğunu ve birbirinden bağımsız örnek olay incelemesine odaklandığını vurgulamaktadır. Böylece, her ne kadar mevcut literatür, genişleme konusunda ampirik bulguları geliştirse de, kuramsal açıdan genelleştirilebilir varsayımlar öne sürmekte zayıftır.¹⁰

Schmitter'e göre, yeni işlevselci yaklaşım genişlemeyi ele almış olsaydı, Avrupa Birliği ile işlevsel bağları¹¹ daha kuvvetli olan ülkelerin üyeliğinin daha hızlı olacağını varsayacaktı. Schmitter bu işlevselci mantığın hemen çürütülebileceğini öne sürer ve bunu örneğin İsviçre'nin çoktan üye olması gerekirken, Yunanistan'ın üyeliğinin çok daha geç olacağı açıklaması ile temellendirir.¹² Burgess genişlemeyi federalizm kuramı ile açıklamaktadır. Ancak Burgess'in analizleri genişlemenin Avrupa Birliği kurumsal yapısına etkilerinin incelenmesinin ötesine geçememektedir.¹³

Her ne kadar Moravcsik, *Avrupa Tercih*i isimli kitabında genişlemeyi ele almasa da, sonrasında Vachudova ile birlikte liberal hükümetlerarası yaklaşımı Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri genişlemesine uygulamıştır.¹⁴ Bu çalışmada genişlemeyi devletlerarası müzakere olarak tanımlamakta ve genişleme sürecinde merkezi Batı

---

⁸ Klasik entegrasyon teorileri için lütfen bakınız. David Mitrany, **A Working Peace System**, Chicago, Quadrangle Books, 1943.; Ernest B. Haas, **The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957**, Stanford, Stanford University Press, 1958.; Stanley Hoffman, "Obstinate or Obsolete: The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe", **Daedalus**, Cilt 95, No 3, 1966, s. 862-915.; Alan S. Milward, **The European Rescue of the Nation State**, Londra, Routledge, 1992.; Andrew Moravcsik, **The Choice for Europe, Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, Londra, Cornell University Press, 1998.

⁹ Helen Wallace, "EU Enlargement: A Neglected Subject", Maria Green Cowles ve Michael Smith (der.), **The State of the European Union, Risks, Reform, Resistance and Revival**, Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 149-164.

¹⁰ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, "Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypotheses, and the State of Research", **Journal of European Public Policy**, Cilt 9, No 4, 2002, s. 501-502

¹¹ İşlevselci mantık ekonominin kilit bir sektöründe – örneğin kömür ve çelik - başlayacak olan entegrasyonun kademeli bir şekilde diğer ekonomik alanlara yayılacağı ve siyasi alanda bütünleşme ile sonuçlanacağını varsaymaktadır. Haas, **op.cit.**, s. 11-19.

¹² Philippe C. Schmitter, "Neo-Neofunctionalism", Antje Wiener ve Thomas Diez (der.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 70.

¹³ Michael Burgess, "Federalism", Antje Wiener ve Thomas Diez (der.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 39.

¹⁴ Andrew Moravcsik ve Milada A. Vachudova, "National Interests, State Power and EU Enlargement", **East European Politics and Societies**, Cilt 17, 2003, s. 42-57.

Avrupa ülkelerinin tercihlerinin uluslararası sistemdeki güçlü konumlarından dolayı daha fazla ön planda olduğunu ve Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin ise zayıf ekonomik pozisyonlarından dolayı müzakerelerde daha fazla taviz vermek zorunda bırakıldıklarını tartışmaktadırlar. Moravcsik ve Vachudova'ya göre Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri rasyonel temellerde davranmışlar ve üyeliğin uzun dönemli yararlarından dolayı, kısa ve orta dönemde tarım ve yapısal fonlardan taviz vermişler ve siyasi kriterlere uyum göstermişlerdir. Batı Avrupa ülkeleri ise İç Pazarın genişlemesi, ekonomik canlanma ve stratejik istikrar gibi uzun dönemli çıkarlarından dolayı Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğine razı olmuşlardır.¹⁵

Klasik Entegrasyon Teorilerinin Türkiye'nin Adaylık Sürecine Dair Açıklamaları ve Eleştirel Analizi

Literatürde Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerini işlevselcilik ya da hükümetlerarası yaklaşım ile açıklayan çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Macmillan hükümetlerarası yaklaşımın Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinin birçok üye ülkenin muhalefetine rağmen kopmamasını açıklayamadığını öne sürer. Bu açıdan Macmillan'a göre yeni işlevselcilik kuramı ve geliştirmiş olduğu yayılma (spill-over) kavramı Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan tedrici bütünleşmesini açıklayabilmektedir.¹⁶

Bunun aksine Özen yeni işlevselcilik teorisinin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini açıklayamadığını öne sürer. Özen'e göre Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri Soğuk Savaş döneminde güvenlik alanında başlamış ve sonrasında ekonomik alana yayılmıştır. Bu da yeni işlevselciliğin öngördüğü ekonomik alanda başlayan yayılma varsayımının tam tersini işaret etmektedir.¹⁷ Müftüler-Baç, McLaren ve Öniş liberal hükümetlerarası yaklaşımı Türkiye örneğine uygulamakta ve Avrupa Birliği'nin Türkiye üyeliğine olan değişen yaklaşımını bu teori ile açıklamaktadırlar. Buna göre Avrupa Birliği'nin 1997 Lüksemburg Konsey'inde Türkiye'yi aday ülke listesine almaması ancak 1999 Helsinki Konsey'inde Türkiye'nin aday ülke ilan edilmesi ancak liberal hükümetlerarası yaklaşım ile açıklanabilir.¹⁸ Bu çalışmaların ortak noktası Avrupa Birliği'nin iki yıl içinde farklılaşan tutumunu Almanya ve Yunanistan'ın politikalarındaki değişim ile açıklamalarıdır. Dolayısıyla devlet merkezli bir yaklaşım sergilerler. Türkiye-Avrupa Birliği literatüründeki bir diğer grup çalışma her ne kadar hükümetlerarası yaklaşımı uygulama iddiasında olmasa da, realizmden etkilenmişlerdir. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini ya güvenlik perspektifinden ya da dış ilişkiler odaklı analiz ederler.¹⁹

¹⁵ *Ibid*, s. 43-48.

¹⁶ Catherine Macmillan, "The Application of Neofunctionalism to the Enlargement Process: The Case of Turkey", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 47, No 4, 2009, s. 789.

¹⁷ Çınar Özen, "Neo-functionalism and the Change in the Dynamics of Turkey-EU Relations", *Perceptions Journal of International Affairs*, Cilt 3, No 3, 1998, s. 34-57.

¹⁸ Meltem Müftüler-Baç ve Lauren M. McLaren, "Enlargement Preferences and Policy-Making in the European Union: Impacts on Turkey", *European Integration*, Cilt 25, 2003, s. 17-30.; Ziya Öniş, "Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations", *Government and Opposition*, Cilt 35, No 4, 2000, s. 463-83.

¹⁹ Barry Buzan ve Thomas Diez, "Turkey and the European Union", *Survival*, Cilt 41, No 1, 1999, s. 41-57.; Ümit Cizre, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in

Klasik entegrasyon teorileri Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini analiz etmede yetersiz kalır. Türkiye Gümrük Birliği süreci ile 1950'lerden beri Avrupa Topluluğu ile ekonomik entegrasyonu geliştirmektedir ve bu yeni işlevselciliğin varsayacağı gibi siyasi entegrasyona yol açmamıştır. Üstelik, yeni işlevselcilik genişlemenin zamanlaması konusunda da eksiktir. Örneğin Türkiye'nin üyelik süreci 1960'larda Avrupa Topluluğu ile ekonomik entegrasyona başlamasına ve 1995'te Gümrük Birliği'ni tamamlamasına rağmen hala belirsizken, 1990'larda ekonomik entegrasyona yeni başlayan Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğinden daha sonraya kalmasını açıklayamaz. Başka bir ifade ile ekonomik işlevsel bağları kurmaya 1960'larda başlamasına rağmen Türkiye'nin üyeliği neden bu bağları 1990'larda kurmaya başlayan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden sonraya kalmıştır? İkinci olarak, yeni işlevselcilik Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) nihai hedefi üyelik olmasa bile reform sürecinin devam etmesi konusundaki kararını da açıklayamamaktadır. Bunları açıklayamamasının nedeni devlet-toplum ilişkileri analizinde zayıf kalması ve genişlemeyi küreselleşme ve neoliberal yeniden yapılanma gibi yapısal siyasi ekonomik faktörler içinde analiz edememesidir.

Hükümetlerarası yaklaşım ise Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkisine entegrasyon olarak değil dış ilişkiler olarak yaklaşmakta ve çoğunlukla ilişkileri güvenlik perspektifinden analiz etmektedir. Bu açıdan entegrasyonu devletler-arası müzakere olarak gören hükümetlerarası yaklaşımı benimseyen çalışmalar, Türkiye'nin ekonomisini Gümrük Birliği süreci ile Avrupa firmaları ile rekabet karşılığında hiçbir taviz almadan (üyelik statüsü veya tarım ve bölgesel fonlardan yararlanma gibi) neden açtığı konusunda kısıtlı bir açıklama getirir.

Daha önemlisi hem yeni işlevselcilik hem de hükümetlerarası yaklaşım, Türkiye'nin adaylık sürecini müzakerelerin sonunun ne olacağı sorusuna indirgemekte başka bir deyişle entegrasyonun "şekline" odaklanmaktadır. Bu açıdan reform süreci ile halen devam etmekte olan entegrasyonun veya Türkiye'nin Gümrük Birliği süreci ile ekonomik olarak Avrupa yapılarına eklenmesinin sosyo-ekonomik analizini yapamaz. Buna ek olarak entegrasyonun devamlılığını sağlayan toplumdaki sosyal taraflar arasındaki güç ilişkilerini de açıklayamaz. Hükümetlerarası yaklaşım Türkiye'nin adaylığını devlet aktörleri arasındaki siyasi müzakere olarak tanımlamakta ve ulusötesi aktörlerin rolünü gözardı etmektedir. Örneğin Avrupa Yuvarlak Masası'nın (European Roundtable of Industrialists) Türkiye adaylık sürecini sağlamlaştırmak için oynadığı rolü ya da Türkiye'nin küreselleşme ile birlikte ulusötesi üretim ilişkilerine eklenmesinin üyelik sürecine yansımaları gözardı edilmektedir. Bu süreçte sendikaların rolü tamamen ihmal edilmiştir. Literatürde üyeliğe alternatif olabilecek senaryolar "özel üyelik" gibi yine üyeliğin şekli üzerinden tartışılmakta ve toplumda

---

Turkey and the European Union Enlargement Zone", **European Journal of Political Research**, Cilt 43, 2004, s. 107-25.; H. Tarık Oğuz, "The Latest Turkish-Greek Détente: Instrumentalist Play for EU Membership, or Long-Term Institutional Cooperation?", **Cambridge Review of International Affairs**, Cilt 17, No 2, 2004, s. 337-354.; Pınar Tank, "Turkey as a Special Case for the EU, Will the Generals Retreat From Politics?", **Security Dialogue**, Cilt 32, No 2, 2001, s. 217-30.

küreselleşmeden olumsuz etkilenen sosyal tarafların süreçteki politikaları ve üyeliğe alternatif tartışmalarına değinilmemektedir.

Karşılaştırmalı Politika Analizleri ve Genişleme

1990'lı yılların Avrupa entegrasyon teorileri literatürü içinde çok düzeyli yönetim ve Avrupalılaştırma yaklaşımları gibi karşılaştırmalı politika analizlerinin etkisinin arttığı bir dönem olduğu söylenebilir.²⁰ Bu çalışmalar özetle Avrupa Birliği'nin artık devletlerarası müzakere alanından bir "iç siyaset alanına" dönüştüğünü ve karşılaştırmalı politika analizlerinin entegrasyonu siyasi bir sistem olarak daha iyi açıklayabileceğini öne sürmektedir.²¹

Karşılaştırmalı politika analizleri genişlemenin Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısına olan etkisini ve üye ülkelerdeki yönetim yapısına olan yansımalarını sorunsallaştırır.²² Örneğin, Jachtenfuchs ve Kohler-Koch, yönetim yaklaşımını Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin genişlemesine uygulamışlar ve genişlemenin oybirliği ile karar almayı daha da zorlaştırdığını ve Avrupa Birliği yönetimini daha esnek bir yapıya dönüştürdüğünü tartışmışlardır.²³ Benzer şekilde genişlemenin kurumlar, karar alma süreci ve oy verme şekillerine olan etkisini incelenmektedir.²⁴

Schimmelfennig ve Sedelmeier, Avrupalılaştırma ve koşulluluğun Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin iç politikalarına olan etkisi üzerine bir araştırma gündemi geliştirmişlerdir. Bu çalışmaların odak noktası Avrupa Birliği norm ve kurallarının nasıl ve ne kadarının aday ülkeler tarafından benimsendiği ve bu ülkelerin iç politikalarını etkilediğidir.²⁵

Schimmelfennig ve Sedelmeier rasyonel tercih, sosyal inşaaacı öğrenme modeli ve ders çıkarma modeli olmak üzere üç model geliştirmiştir. Rasyonel tercih modeli teşvik

²⁰ Maria Green Cowles et al. (der.), **Europeanization and Domestic Change, Transforming Europe**, Cornell, Cornell University Press, 2001.; Markus Jachtenfuchs, "The Governance Approach to European Integration", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 39, No 2, 2001, s. 245-64.; Beate Kohler-Koch ve Rainer Eising (der.), **The Transformation of Governance in the European Union**, Londra, Routledge, 1999.

²¹ Simon Hix, "The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics", **West European Politics**, Cilt 17, No 1, 1994, s. 22-23.

²² Lykke Friis ve Anna Murphy, "The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 37, No 2, 1999, s. 211-32.; Markus Jachtenfuchs ve Beate Kohler-Koch, "Governance and Institutional Development", Antje Wiener ve Thomas Diez (der.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 97-135.

²³ **Ibid**, s. 112

²⁴ Mark A. Pollack, "The New Institutionalisms and European Integration", Antje Wiener ve Thomas Diez (der.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 153.

²⁵ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, "Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe", Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier (der.), **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 2005, s. 1-28.

ve yaptırım yolları gibi dış etkenlerin aday ülkelerdeki kural benimsenmesine olan etkilerini fayda/zarar analizi çerçevesinde inceler. Bir aday ülkenin kuralları benimsemenin getireceği faydaların zararlarını aşması durumunda kurallara uyum sağlayacağı sonucuna varır.²⁶ Sosyal öğrenme modeli sosyal inşaacı yaklaşıma dayanır ve Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin kuralları benimseme düzeylerini aday ülkelerin Avrupa normları ve değerleri ile ne kadar kendilerini özdeşleştirdikleri ile açıklar.²⁷ Ders çıkarma modeli ise kuralların benimsenmesinin aday ülkelerin iç politikadaki ihtiyaçları ve sorunlarına ne kadar cevap verdiği ile doğru orantılı olduğunu iddia eder.²⁸

Karşılaştırmalı Politika Analizlerinin Türkiye-Avrupa Birliği Literatürüne Yansımaları ve Eleştirisi

Son 10 yılda, özellikle 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nden sonra Türkiye'nin adaylık statüsünün kesinleşmesi sonrası, Türkiye-Avrupa Birliği literatüründe Avrupalılaşma yaklaşımı ağırlık kazanmıştır. Bu çalışmalar, adaylık sürecinin başlaması ile birlikte Avrupa Birliği reformlarına olan bağlılığın arttığı varsayımından hareket eder. Özet olarak Avrupa Birliği üyeliğine olan inancın artması ile Türkiye'nin daha demokratik adımlar attığı tartışılmaktadır. Avrupalılaşma perspektifi Türkiye'nin Avrupalılaşmasını sivil-askeri ilişkiler, siyasi partiler ve demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ve dış politika (özellikle Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile olan anlaşmazlıklar) gibi değişik alanlar üzerinden tahlil etmektedir.²⁹ Bu çalışmaların odak

²⁶ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, "Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe", **Journal of European Public Policy**, Cilt 11, No 4, 2004, s. 663.; Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, "The Politics of EU Enlargement: Theoretical and Comparative Perspectives", Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier (der.), **The Politics of European Union Enlargement Theoretical Approaches**, Londra, Routledge, 2005, s. 10-17.

²⁷ Schimmelfennig ve Sedelmeier (2004), **op. cit.**, s. 667-68 ve Schimmelfennig ve Sedelmeier (2005), **op. cit.**, s. 18-20.

²⁸ **Ibid.**, s. 8-10.

²⁹ Ali Resul Usul, **Democracy in Turkey, The Impact of EU Political Conditionality**, Londra ve New York, Routledge, 2011.; Bahar Rumelili, "Liminality and Perpetuation of Conflicts: Turkish-Greek Relations in the Context of Community-Building by the EU", **European Journal of International Relations**, Cilt 9, No 2, 2003, s. 213-248.; Erol Külahçı, "EU Political Conditionality and Parties in Government: Human Rights and the Quest for Turkish Transformation", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 7, No 3, 2005, s. 387-402.; Frank Schimmelfennig et al., **International Socialization in Europe, European Organizations, Political Conditionality and Democratic Change**, Houndmills, Palgrave ve Macmillan, 2006.; Meltem Müftüler-Baç, "Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union", **South European Society and Politics**, Cilt 10, No 1, 2005, s. 17-31.; Metin Heper, "The European Union, the Turkish Military and Democracy", **South European Society and Politics**, Cilt 10, No 1, 2005, s. 33-44.; Mustafa Aydın ve Sinem A. Açıkmeşe, "Europeanization Through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 9, No 3, 2007, s. 263-74.; Nathalie Tocci, "Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?", **South European Society and Politics**, Cilt 10, No 1, 2005, s. 73-83.; Kemal Derviş et al., **The European Transformation of Modern Turkey**, Brussels, Centre for European Policy Studies (CEPS), 2004.; Paul Kubicek, "The European

noktası koşulluluğun içeriği ve Türkiye’de demokrasiyi yerleştirmesindeki etkisidir. Türkiye’nin koşulluluk kriterini yerine getirmesi halinde üyeliğinin gerçekleşeceği varsayılmaktadır. Çoğunlukla siyasi liberalizme ve çoğulculuğa kapalı olan Kemalist ve devletçi geleneğin bazı unsurlarının demokratikleşmeye engel teşkil ettiği vurgulanmaktadır.³⁰

Avrupalılaşma perspektifi her ne kadar Avrupa Birliği’nin iç ve dış politikada değişim yaratma kabiliyetini tartışsa da, dört ana konuda eleştirilebilir. İlk olarak iç politikada değişimi tartışırken Avrupa’nın rolünü abartıp yapısal faktörleri göz ardı eder. Avrupa Birliği’ni bir yapı olarak sunar. Halbuki Avrupa Birliği de küreselleşme ve dünya sisteminde bir aktördür. Bu anlamda Avrupalılaşma kuramı değişimde Avrupa’nın rolünün üzerinde dururken, değişimin nedenselliğinin küresel-yapısal faktörlerden mi yoksa bölgesel-Avrupa entegrasyonuna ilişkin etmenlerden mi kaynaklandığını açıklayamamaktadır ve Avrupa’nın rolünü mübalağa ederken, küresel faktörleri gözardı etmektedir. İkinci olarak Avrupalılaşma perspektifine dayanan analizler tarihsel değildir. Türkiye genişlemesi örneğinde Türkiye’nin adaylığının ilanı öncesindeki süreci gözönünde bulundurmamaktadırlar. Başka bir ifade ile Türkiye’nin entegrasyonu 1950’lerde başlamıştır ve 50 yıllık bir süreç gözardı edilmektedir. Üçüncü olarak, Avrupalılaşma perspektifi devlet/toplum ilişkilerini yadsımış ve ekonomi/pazar mekanizmasını siyasi alandan ve devletten bağımsız analiz etmiştir. Bu anlamda Cox’un dediği gibi teorilerin ürettiği bilgi mutlaka bir grubun çıkarlarına ya da bir amaca hizmet eder.³¹ Bu anlamda Avrupalılaşma perspektifi neoliberal bilgiyi yeniden üretir.³² Örneğin, Avrupalılaşma perspektifinin demokratik olmayan bir rejim ile Avrupa entegrasyonu arasında negatif bir bağlantı kurduğunu varsayarsak bu yaklaşım Türkiye’nin askeri rejiminin bitmesinden sadece dört yıl sonra, 1987’de, neden tam üyelik başvurusu yaptığı konusunda açıklama getiremeyecektir. Son olarak Avrupalılaşma perspektifi Avrupa’yı her aday ülkenin takip etmesi gereken gelişmiş bir model olarak sunar. Dolayısıyla Avrupa kimliğinin diğer kimliklere nazaran daha üstün olduğu varsayımı vardır ve gizli ve üstü örtülü bir Oryantilizm yatar.

Sosyal İnşaatçılık Kuramı ve Genişleme

Sosyal inşaatçı yaklaşımların Uluslararası İlişkiler disiplini içinde tartışılmaya başlanmasına paralel olarak Avrupa entegrasyonunu, sosyal inşaatçı çerçeveden açıklayan çalışmalar artmaya başlamıştır. Sosyal inşaatçı araştırmalar, Avrupa kimliğini, kimliklerin içerdiği ve dışladığı unsurları, milli kimliklerin oluşma süreçlerini ve Avrupa söylemlerini sorunsallaştırmaktadır.³³ Avrupa Birliği kimliğinin ve Birliğin

Union and Grassroots Democratization in Turkey”, *Turkish Studies*, Cilt 6, No 3, 2005, s. 361-377.

³⁰ Örneğin Ioannis N. Grigoriadis, *Trials of Europeanization, Turkish Political Culture and European Union*, New York, Palgrave ve Macmillan, 2009, s. 4.

³¹ Robert W. Cox, “Social Forces, State and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 10, No 2, 1981, s. 128.

³² Örneğin Derviş vd., *op. cit.*; Thomas Diez et al., “File: Turkey, Europeanization and Civil Society”, *South European Society and Politics*, Cilt 10, No 1, 2005, s. 1-15.

³³ Thomas Christiansen et al. (der.), *The Social Construction of Europe*, Londra, Sage, 2001.

uluslararası alandaki rolünün önemi üzerinde durulmaktadır.³⁴ Bu çalışmalar, genelde disiplin içindeki temel tartışmaların rasyonelliğini eleştirmekte ve Avrupa entegrasyon sürecinde düşünsel faktörlere, kimliklere ve sosyal etkileşime vurgu yapmaktadır.

Sosyal inşaacılık özellikle Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin genişlemesi için Avrupa Birliği'nin yaklaşımının rasyonel temellerde açıklanamayacağını ve dolayısıyla normatif unsurların daha ön planda olduğunu iddia eder. Schimmelfennig ve Sedelmeir'a göre rasyonel yaklaşımlar, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri genişlemesinin bedelinin yararlarından fazla olacağı belli iken Avrupa Birliği üye ülkelerinin ortaklık ilişkisinin ötesinde üyelik statüsüne onay vermelerini izah edemez.³⁵ Bu çalışmalar, genişlemeye sosyolojik bir açıdan yaklaşırlar ve genişlemeyi norm odaklı bir süreç olarak analiz ederler. Uluslararası sosyalleşme süreci, normların, kuralların ve değerlerin uluslararasılaşması üzerinde durmuşlardır. Avrupa kolektif kimliğine, düzenleyici kurallara ve Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerini şekillendirmede Avrupa Birliği'nin söylemsel rolüne atıfta bulunmuşlardır. Dolayısıyla, Avrupa Birliği'nin aday ülkelerdeki demokratik dönüşüm sürecindeki etkisini normlar ve değerler ile açıklamışlardır.³⁶

Sosyal İnşacılık Kuramının Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Getirdiği Açıklamalar ve Eleştirisi

Sosyal inşaacı yaklaşımlar Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini iki açıdan analiz etmektedir. İlk olarak Türkiye'nin adaylık sürecinde Avrupa Birliği kurallarını ne kadar benimsediği ve koşulluluktan nasıl etkilendiğini ölçmeye yönelik çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar Kürt nüfusun azınlık olarak tanınması, insan hakları ve askerinin sivil toplum üzerindeki vesayeti gibi konulara odaklanmakta ve genelde Kemalist devletçi yapıların kuralların benimsenmesinin önündeki engel olduğunu tartışmaktadır.³⁷ Schimmelfennig Türkiye'nin 1987'deki tam üyelik başvurusu ve 1999 Helsinki Avrupa Konseyi arasındaki dönemde üyelik için ne uluslararası koşulların ne de iç politikanın uygun olduğunu tartışır. Halbuki 1999 Helsinki sürecinden sonra Türkiye'yi 1980'lerden beri yöneten güçlü Kemalist hükümetlerin yerini Kemalist yapıları reform sürecinde dahil etmeye hevesli AKP'nin aldığı iddiasındadır.³⁸

İkinci olarak sosyal inşaacı yaklaşımlar Türkiye adaylık sürecini genelde kimlik siyaseti üzerinden inceler. Kimliklerin sabitleşmiş ve özcü (essentialist) tanımlanmasını eleştirmekte ve böyle bir yaklaşımın dinsel farklılıklar ve Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalma "öteki" algısını kuvvetlendirdiği ve Türkiye'ye üyelik kapılarını

³⁴ Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 40, No 2, 2002, s. 238.

³⁵ Frank Schimmelfennig, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union", *International Organization*, Cilt 55, No 1, 2001, s. 47-80.; Ulrich Sedelmeir, "Eastern Enlargement, Risk, Rationality and Role-Compliance", Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeir (der.), *The Politics of European Union Enlargement Theoretical Approaches*, Londra, Routledge, 2005, s. 120-126.

³⁶ Schimmelfennig vd. (2006), *op. cit.*, s. 2.

³⁷ *Ibid*, s. 97.

³⁸ *Ibid*, s. 103.

tamamen kapattığını tartışmaktadırlar. Kimliklerin açık uçlu bir oluşum süreçlerinin olduğu ve sosyal alanda müzakere edildiği ve sürekli inşa edildiği iddiası üzerinden, adaylık süreci sırasında Türk ve Avrupa kimliklerinin karşılıklı birbirini oluşturacağını öne sürerler. Türkiye'nin üyelik perspektifini dışlayan özcü yaklaşımların aksine, Türkiye'nin üyeliğinin hem Avrupa Birliği'nin daha kapsayıcı, çok kültürlü, hoşgörülü ve evrensel bir kimlik geliştirmesine katkı sağlayacağını hem de medeniyetler arasında köprü kurabileceğini savunurlar.³⁹

Sosyal inşaacı yaklaşımların Türkiye üyelik sürecine dair analizleri beş noktada eleştirilebilir. İlk olarak sosyal inşaacı yaklaşım Türkiye'nin Avrupa normlarına uyumu tartışmasını rasyonalizm ve idealizm ikiliğine indirger ve bu ikiliğin birbirini dışlayan unsurlar içerdiğini varsayar. İkinci olarak, Avrupa'nın insan hakları ve demokrasi konusunda ideal bir örnek teşkil ettiğini farzeder ve Avrupa'nın diğer ülkelere model teşkil ettiği ve daha üstün olarak sunulduğu Avrupa merkezli bir bakış açısı geliştirir. Üçüncü olarak, Cox'un teorilerin siyasi yansımalarına atfını gözönünde bulundurarak⁴⁰ sosyal inşaacılığın ürettiği bilginin Avrupa'yı uluslararası sistemde sivil bir güç olarak sunma gibi bir sosyal amacının olduğu söylenebilir. Ekonomi ve siyasetin birbirinden ayrı olarak ele alınmasından dolayı bu varsayımda emperyalizm ekonomik alandan ve sermaye birikiminden bağımsız yorumlanmakta ve askeri müdahalelere indirgenmektedir. Bu ise kapitalizmin dünyadaki eşitsiz gelişiminin gözardı edilmesi sonucunu doğurur. Dördüncü olarak Türkiye'nin hala aday ülke olmasını ve üyelik statüsünü elde edememesini Avrupa normları ve standartları ile uyum sağlayamamasından kaynaklandığı varsayılır. Bu anlamda analizler idealist bir temelde kalmakta ve materyalist unsurları göz ardı etmektedir. Avrupa norm ve standartlarına uyum sağlayan her ülke üye olabilir mi? Ayrıca bu analizde sivil toplum devletten bağımsız yorumlanmış, devlet-toplum ilişkileri gözardı edilmiştir. Bu ise neoliberal bilgiyi yeniden üretmekte ve sivil toplumda daha fazla alan açılmasını devleti kısıtlayan bir olgu olarak sunmaktadır. Beşinci olarak Avrupa entegrasyonunun içine gömülü olduğu küreselleşme ve neoliberal yeniden yapılanma gibi yapısal unsurlar gözardı edilmiştir. Örneğin, sosyal inşaacı yaklaşımlar ekonomik krizin Türkiye üyelik sürecine olan etkileri konusunda bir açıklama getirememektedir.

Eleştirel Bir Yaklaşım: Gramsci'ci Tarihsel Materyalizm ve Genişleme

Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşımlar Avrupa entegrasyonunu küreselleşme ve neoliberal yeniden yapılanma gibi yapısal faktörler içinde algılar ve entegrasyonu pazar odaklı neoliberal bir hegemonya projesi olarak ele alır.⁴¹ Genişleme ise bu neoliberal yapılanmanın kapitalist sistemdeki çeper (periphery) ülkelere yayılmasıdır.⁴²

³⁹ Bahar Rumelili, "Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective", *Insight Turkey*, Cilt 10, No 1, 2008, s. 97-99 ve 108.; Grigoriadis (2009), op. cit., s. 4.

⁴⁰ Cox (1981), *op. cit.*, s. 128.

⁴¹ Alan W. Cafruny ve Magnus Ryner (der.), *A Ruined Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe*, Oxford, Rowman ve Littlefield Publishers, 2003.; Andreas Bieler ve Adam David Morton, "Introduction: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy and the Relevance to European Integration", Andreas Bieler ve Adam David Morton (der.), *Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of European*

Gramsci'ci tarihsel materyalizm Avrupa entegrasyon teorilerinin eleştirel bir analizini sunar. İlk olarak Avrupa entegrasyon teorilerinin, entegrasyonun canlanmasına ilişkin geliştirdikleri önermeleri yetersiz bulur. Avrupa entegrasyon teorilerine getirdiği temel eleştiri küreselleşme gibi yapısal faktörleri göz ardı etmesinde ve dolayısıyla mevcut güç ilişkilerini analiz edememesinde yatar.⁴³ İkinci olarak entegrasyon teorilerinin güç kavramını sınırlı algıladığı ve gücü devlet ya da uluslararası kurumların siyasi otoritesine indirgediğini ileri sürer. Dolayısıyla Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşımlara göre entegrasyon teorileri Avrupa entegrasyonunun özünde yatan kapitalist pazar yapısı ve bu yapıdaki gücün doğası ve dağılımını analiz edemez. Güç entegrasyon teorilerinde devletlerarası ilişkiler ile sınırlandırılmış ve devlet dışındaki alanlar özgürlük alanı olarak tanımlanmıştır.⁴⁴ Apeldoorn, Overbeek ve Ryner'a göre bu eksiklik, Avrupa entegrasyon teorilerinin insan doğasını rasyonel bir nesne olarak değerlendirmesinden ve pazar mekanizmasını da siyasal özgürlük alanı olarak kavramsallaştırmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, temel kuramlar sosyo-ekonomik alana dair "güç ilişkilerinin yapılandırılmasını" sorgulamamakta ve aslında siyaset bilimi analizlerinin temel işlevlerinden birini yerine getirememektedir.⁴⁵ Gramsci'ci tarihsel materyalizm ise hem materyalist hem de idealist bir düzlemde diyalektik bir şekilde 'sosyal gücü' sorunsallaştırır.⁴⁶ Dolayısıyla güç kavramı sosyal

---

Social Relations in the Global Political Economy, Londra, Palgrave, 2001, s. 3-24.; Bastian van Apeldoorn, "Transnational Class Agency and European Governance: The Case of the European Roundtable of Industrialists", **New Political Economy**, Cilt 5, No 2, 2000, s. 157-181.; Bastian van Apeldoorn (2002), **op. cit.**; Bastian van Apeldoorn et al., **Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance, From Lisbon to Lisbon**, New York, Palgrave, 2009.; Hans-Jürgen Bieling, "Social Forces in the Making of the New European Economy: The Case of Financial Market Integration", **New Political Economy**, Cilt 8, No 2, 2003, s. 203-224.; Kees van der Pijl, **Transnational Classes and International Relations**, Londra, Routledge, 1998.; Stephen Gill, "European Governance and New Constitutionalism: Economic and Monetary Union and Alternatives to Disciplinary Neoliberalism in Europe", **New Political Economy**, Cilt 3, No 1, 1998, s. 5-26.

⁴² Bieler (2000), **op.cit.**; Otto Holman, "Integrating Eastern Europe, EU Expansion and the Double Transformation in Poland, the Czech Republic, and Hungary", **International Journal of Political Economy**, Cilt 28, No 2, 1998, s. 12-43.; Otto Holman, **Integrating Southern Europe, EC Expansion and the Transnationalization of Spain**, Londra, Routledge, 1996.; Stuart Shields, "Global Restructuring and the Polish State: Transition, Transformation, or Transnationalization?", **Review of International Political Economy**, Cilt 11, No 1, 2004, s. 132-54.; Stuart Shields, "The 'Charge of the Right Brigade': Transnational Social Forces and the Neoliberal Configuration of Poland's Transition", **New Political Economy**, Cilt 8, No 2, 2003, s. 225-244.

⁴³ Bastian van Apeldoorn, "Transnationalisation and the Restructuring of Europe's Socioeconomic Order, Social Forces in the Construction of 'Embedded Neoliberalism'", **International Journal of Political Economy**, Cilt 28, No 1, 1998, s. 12-53.; Bieler (2002), **op. cit.**, s. 577.; Bieler ve Morton (2001), **op. cit.**, s. 5.

⁴⁴ Cafruny ve Ryner (2003), **op. cit.**, s. 5.

⁴⁵ Bastian van Apeldoorn et al., "Theories of European Integration, A Critique", Alan W. Cafruny ve Magnus Ryner (der.), **A Ruined Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe**, Oxford, Rowman ve Littlefield Publishers, 2003, s. 17-18.

⁴⁶ Van Apeldoorn (1998), **op. cit.**, s. 14.

sınıflar tarafından yaratılan ve devlet gücünün de buna dayandığı bir olgudur. Üçüncü olarak entegrasyon teorilerinin genişlemenin `şekline` odaklandığı ve dolayısıyla sosyo-ekonomik içeriğinin ve sosyal amacının gözardı edildiğidir.⁴⁷

Gramsci'ci tarihsel materyalist analizler bilgi ve siyaset arasındaki ilişkiyi de sorunsallaştırır. Cox'a göre her teori bir grubun çıkarlarına ve bir amaca hizmet eder.⁴⁸ Dolayısıyla Gramsci'ci tarihsel materyalizm Avrupa entegrasyonuna eleştirel bir yaklaşım geliştirmeyi hedefler ve entegrasyona dair geliştirilmiş temel teorilerin ürettiği bilginin hangi grupların çıkarlarına ve siyasi amaçlarına hizmet ettiğini sorgular. Örneğin, Bieler ve Morton'a göre yeni işlevselcilik entegrasyonun geliştirilmesini amaçlarken, hükümetlerarası yaklaşım milli egemenliği korumayı gözetir.⁴⁹

Gramsci'ci tarihsel materyalizm Avrupa entegrasyonunun 1980'lerdeki canlanmasını, 1970'lerdeki Fordist birikim süreci, talep odaklı ekonomi yönetimi ve Keynesyen refah toplumu üzerine kurulan tarihsel bloğun (historical bloc) dağılması ve yerine küreselleşme, üretim ve finans yapılarının ulusötesileşmesi (transnationalisation) üzerine kurulan yeni bir hegemonya projesi olduğunu vurgular.⁵⁰ Araştırma gündemi ise Avrupa sosyo-ekonomik yapısının şekillendirilmesi konusunda ulusötesi sınıf mücadelesi olarak özetlenebilir.⁵¹

Gramsci'ci tarihsel materyalizm, küreselleşme ve neoliberal yeniden yapılanma gibi yapısal faktörleri analizine entegre ederek genişlemeye alternatif bir yaklaşım geliştirir. Örneğin Holman İspanya, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri genişlemelerini karşılaştırdığı çalışmasında bu iki farklı genişleme dalgasını küreselleşme çerçevesinde tartışır. İspanya, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin endüstriyel altyapılarının farklı olmasından yola çıkarak (İspanya üye olduğunda karma ekonomi modeli uygularken, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri daha devletçi bir ekonomi modeli benimsemekteydi) üyelik ile birlikte dünya ekonomisine eklemelenmelerinin farklı olduğunu tartışır. İspanya'nın aksine Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde liberalleşmeyi hedefleyen bir milli burjuva sınıfının gelişmemiş olmasından dolayı bu ülkeler Avrupa ulusötesi üretim yapısına daha bağımlı bir şekilde eklemelenmişlerdir.⁵²

Gramsci'ci tarihsel materyalizm analizlerini üretimin sosyal ilişkileri üzerinden geliştirir ve küreselleşmeyi üretim ve finans sektörlerinin ulusötesileşmesi olarak inceler. Bieler küreselleşmeyi finansın ulusötesileşmesi, finans pazarlarının deregülasyonu ve liberalleşmesi ve üretimin ulusötesileşmesi, dış sermaye yatırımlarının ve çok uluslu firmaların artması olarak tanımlar ve neoliberal yeniden

⁴⁷ Andreas Bieler, "The Struggle over EU Enlargement: a historical materialist analysis of European integration", *Journal of European Public Policy*, Cilt 9, No 4, 2002, s. 577.

⁴⁸ Cox (1981), *op. cit.*, s. 128.

⁴⁹ Bieler ve Morton (2001), *op. cit.*, s. 23.

⁵⁰ Van Apeldoorn et al. (2003), *op. cit.*, s. 37.; Bieler (2002), *op. cit.*, s. 576-77.

⁵¹ Van Apeldoorn (1998), *op. cit.*, s. 16.

⁵² Holman (1998), *op. cit.*, s. 19-21.

yapılanmanın küreselleşmenin itici gücü olduğunu tartışır.⁵³ Üretim ilişkilerinin ulusötesileşmesi uluslararasılaşmasından farklı bir süreçtir. Uluslararasılaşma coğrafi yayılmayı ifade ederken, ulusötesileşme bileşik üretim sürecinin parçalanması ve değişik ülkeler tarafından paylaşılması gibi süreçlerle dünya ölçeğine taşınması anlamına gelmektedir.⁵⁴ Her ne kadar bu üretim yapısı parçalı ise de ekonominin kontrolü ve hakim sınıfı ulusötesi kapitalist sınıftır. Dolayısıyla üretimin ulusötesileşmesi küresel bir sınıf yapısı⁵⁵ ve ulusötesi idareci bir sınıf doğurmuştur.⁵⁶

Bu analizler doğrultusunda Gramsci'ci tarihsel materyalizm genişlemeye hiç birinin birbirini belirlemediği üretimin sosyal ilişkileri, devlet yapısı ve dünya sistemi olarak ifade edilen üç analitik çerçeveden yaklaşır.⁵⁷ Üretimin sosyal ilişkileri indirgemeci bir materyalist temelde malların üretimi olarak anlaşılmalıdır. Aksine bu maddi, fikirselle ve kurumsal üç ana kategoriyi kapsayan bir analiz imkanı sunar.⁵⁸ Üretim üzerinden tanımlanan belirli bir sosyal taraf yapılanması belirli bir devlet yapısını doğurur ve dolayısıyla sosyal tarafların üretimdeki pozisyonlarına paralel olarak farklı devlet yapıları oluşur.⁵⁹ Dünya sistemi ise yalnızca üretimdeki sosyal ilişkiler ve devlet yapısı ile belirlenmekle kalmaz aynı zamanda dünya sistemi belirli sosyal güçleri toplum içindeki hegemonya mücadelesinde yapısal olarak daha güçlü ve ayrıcalıklı kılar.

Örneğin, Holman'ın Franco sonrası İspanya'daki Sosyalist Hükümet analizi böyle bir yaklaşımdan genişlemeyi anlatır. Holman İspanya üyeliğini sınıf mücadelesi içinde yapısal olarak daha güçlü olan ulusötesi sermayenin önderliğinde kurulan tarihsel bir bloğun (historical bloc) tercihi olarak ifade eder. Holman'a göre üyelik İspanya'nın dünya sistemindeki ulusötesi üretim yapısına entegrasyonu ve İspanya devletinin uluslararasılaşması gibi iki sonuç doğurmuştur.⁶⁰ Shields ise yine Gramsci'ci tarihsel materyalist bir yaklaşımla Polonya'nın üyelik sürecini analiz eder. Shields Polonya'daki dönüşüm süreci için üyelik ile birlikte hem sermayenin kurumsal ve siyasi mekanizmalarda kendini konsolide ettiğini hem de devlet yapısının neoliberal bir şekil aldığını tartışır.⁶¹ Polonya'daki dönüşüm sürecinde üyelik ile gerçekleşen neoliberal yapılanma topluma doğal ve rasyonel bir süreç olarak sunulmuştur. Örneğin Polonya'daki dönüşüm sürecini şekillendiren 'Şok Terapi' reçetesi topluma teknokrat iktisatçılar tarafından hazırlanmış ve uzman, objektif ve ideolojik olmayan bir programmış gibi sunulmuştur. Halbuki üyelik ulusötesileşme sürecinin ve ulusötesi sermaye sınıfının geliştirmiş olduğu program tarafından belirlenmiştir.⁶²

⁵³ Bieler (2000), **op. cit.**, s. 36.

⁵⁴ Robinson (2004), **op. cit.**, s. 14-15.

⁵⁵ Bieler (2002), **op. cit.**; Cox (1981), **op. cit.**, s. 147.; van Apeldoorn (1998), **op. cit.**, s. 15.

⁵⁶ van der Pijl (1998), **op. cit.**, s. 98.

⁵⁷ Cox (1981), **op. cit.**, s. 138.

⁵⁸ **Ibid.**, s. 136.

⁵⁹ Robert W. Cox, **Production, Power and World Order, Social Forces in the Making of History**, New York, Columbia University Press, 1987, s. 147-148.

⁶⁰ Holman (1996), **op. cit.**, s. 30, 65 ve 99.

⁶¹ Shields (2003 ve 2004), **op. cit.**

⁶² Shields (2003), **op. cit.**, s. 229-232.

Dolayısıyla Gramsci'ci tarihsel materyalizme göre genişleme sınıf mücadelesi sonucu gerçekleşen bir olgudur.⁶³ Bieler'e göre genişleme entegrasyon kuramlarında varsayıldığı gibi ekonomik olarak rasyonel bir temelde otomatik gelişen bir süreç değildir. Ancak genişlemenin küreselleşme içinde okunması bizi küreselleşmenin kaçınılmaz olarak genişlemeyi doğuracağını varsayan yapısal/ekonomik gerekirci bir sonuca götürmemelidir.⁶⁴ Aksine Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşımların vurgu yapmak istediği nokta genişlemenin küreselleşme, üretim ve finansın ulusötesileşmesi süreci içinde toplumdaki milli, uluslararası ve ulusötesi piyasaya dönük sosyal güçler tarafından müzakere edilen açık uçlu bir sınıf mücadelesi sonucunda belirlendiğidir.⁶⁵ Bu anlamda sınıf mücadelesi sadece toplumdaki sermaye ve işçi sınıfı arasında vuku bulan bir olgu değildir. Aksine sermaye ve işçi sınıfının farklı fraksiyonları vardır ve ancak sınıf-içi mücadelenin analizi genişlemeyi sağlayan aktörlerin kimler olduğunu anlaşılır kılar.⁶⁶ Bu açıdan Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşımlar devlet merkezli bir analizden uzaklaşır ve ulusötesi aktörleri ve sınıf oluşma süreçlerini analiz edebilir.

Aslında açık uçlu bir mücadele alanı olan genişleme her ülkenin kendi özgül koşulları ve sınıf mücadelesi dinamikleri çerçevesinde farklılık göstermektedir. Bu anlamda her ülkede genişleme aynı şekilde vuku bulmamıştır. Örneğin Bieler Avusturya ve İsveç genişlemelerini karşılaştırır.⁶⁷ Avusturya'da üyelik bunu Avrupa Tek Pazarı'na katılmayı garantileyen bir proje olarak gören uluslararası piyasalara dönük sermaye öncülüğünde kurulmuş tarihsel bir blok sayesinde gerçekleşmiştir ve uluslararası sermayenin bu projesi uluslararası piyasalara dönük işletmelerde çalışan işçiler tarafından da destek görmüştür. Uluslararası piyasalara dönük işçiler üyeliği küreselleşmeye karşı mücadelede uluslararasılaşmanın bir aracı olduğu için desteklemişlerdir. İsveç örneğinde ise toplumda Avrupa üyeliğini destekleyen bir ittifak mevcuttur. Ulusötesi sermaye İsveç'in üretim yapısında hakim durumdadır. Dolayısıyla ulusötesi sermaye yapısal olarak güçlü konumda olup Avrupa pazarına yatırımlarını ve üretimini üyelikten bağımsız da aktarma olanağı olduğu için İsveç'de üyelik için güçlü siyasi bir ittifak kurma gereği duymamıştır. Dolayısıyla ulusötesi piyasalara dönük işçiler Avrupa üyeliğini destekleyici bir kampanya yürütmüşlerdir.⁶⁸ Oysa Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliği ise dönüşümü destekleyen devlet kurumlarındaki aydınlar ve Avrupa'daki sermaye birikimini çeper ülkelere yaymayı hedefleyen ulusötesi sermaye tarafından kurulan bir ittifak sonucu gerçekleşmiştir.⁶⁹ Bohle ise Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerindeki genişlemeyi pasif devrim, burjuva sınıfı olmadan sağlanan burjuva devrimi olarak ele alır.⁷⁰ Bu devletler üyeliği ulusal alanda oluşturulmuş tarihsel blok aracılığı ile ya da ulusal sermaye sınıfının önderliğinde

⁶³ Bieler (2002), *op. cit.*, s. 577.

⁶⁴ *Ibid*, s. 581.

⁶⁵ Bieler (2000), *op. cit.*, s. 1-4.

⁶⁶ Bieler ve Morton (2001), *op. cit.*, s. 17.

⁶⁷ Bieler (2000 ve 2002), *op. cit.*

⁶⁸ Bieler (2002), *op. cit.*, s. 586-587.

⁶⁹ *Ibid*, s. 588.

⁷⁰ Dorothee Bohle, "Neoliberal hegemony, transnational capital and the terms of the EU's eastward expansion", *Capital&Class*, Cilt 88, 2006, s. 75.

oluşturulan toplumsal bir mütabakat ile değil aksine devlet aydınlarının önderliğinde ulusötesi kurulmuş tarihsel blok ile sağlamışlardır.⁷¹ Batı Avrupa'da genişleme sosyal mekanizmaları da koruyan gömülü neoliberalizm (embedded neoliberalism) üzerine kurulan uzlaşa ile sağlanmasına rağmen, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri Batı Avrupa'daki bölüşüm ilişkilerindeki sosyal mekanizmaların ve işçilerin serbest dolaşımının bu ülkelere aktarılmadığı dolayısıyla neoliberalizmin daha piyasaya dönük bir varyasyonu ile ulusötesi üretim ilişkilerine entegre olmuşlardır.⁷²

Yukarıda izah edilen Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşımların Türkiye örneğine uygulanmasının literatüre dört noktada katkı yapacağı söylenebilir. İlk olarak Türkiye'nin üyelik perspektifinin küreselleşme, üretim ve finansın ulusötesi organizasyonu içinde tartışılması önemlidir. Türkiye'nin Avrupa yapıları ile entegrasyonu 1950'lerde başlamıştır ve Türkiye üyelik statüsü elde etmeden Gümrük Birliği'ni tamamlayan tek ülkedir. Bu açılarından aslında Türkiye'nin entegrasyon süreci diğer genişleme örneklerine benzememektedir. Üstelik 1980'lerdeki ithal ikameci politikalarından neoliberal politikalara dönüşümü askeri bir darbe ile gerçekleşmiş ve bu dönemde Avrupa Topluluğu ile olan ilişkileri dondurulmuştur. Ancak, bu bizi yine de Türkiye ekonomisinin Avrupa entegrasyon sürecinden bağımsız olarak liberalleştiği sonucuna götürmemelidir. Aslında 1990'larda Gümrük Birliği sürecinde Türkiye ticaret rejimini liberalleştirmiştir. Üstelik son on yılda finansal liberalleşme ve makroekonomik dönüşüm hem Avrupa Birliği hem de Uluslararası Para Fonu çapaları aracılığı ile sağlanmıştır. Bu açıdan Gramsci'ci tarihsel materyalizmin Türkiye örneğine uygulanmasının literatüre ilk önemli katkısı Türkiye'nin siyasi ekonomisinin gelişimini ne Avrupa entegrasyonundan bağımsız ne de Avrupa entegrasyonu tarafından belirlenen bir süreç olarak analiz etmesidir. Bu da Gramsci'ci tarihsel materyalist analizlerin hem yapısal indirgemecilik hem de aktör-odaklı yaklaşımları reddetmesinden ve sosyal olguyu yapı ve aktör arasında diyalektik olarak açıklamasından kaynaklanır.⁷³

İkinci olarak Gramsci'ci tarihsel materyalizm Avrupa entegrasyonu ve genişlemesinin hem sosyo-ekonomik içeriğini hem de sosyal amacını sorunsallaştırır. Bu nokta Türkiye örneğinde müzakerelerin sonunun ya da müzakerelerin sonunda üyeliğin şeklinin, tam üyelik ya da özel ortaklık gibi, ne olacağı tartışmalarının ötesine geçtiği için özel bir önem taşır. Esasen Gramsci'ci tarihsel materyalist analizler hali hazırda reform süreci ile de devam eden Türkiye'nin Avrupa yapılarına entegrasyonunun sosyal amacını ve bunun ardında yatan toplumdaki sosyal taraflar arasındaki güç ilişkilerini analiz imkanı sağlar. Örneğin müzakerelerin ucu açık bırakılmıştır ve AKP Hükümeti üyelik perspektifi elde edilmese bile 'Ankara kriterleri' gibi bir yaklaşımla reform sürecini devam ettirmektedir. Bu anlamda Gramsci'ci tarihsel materyalist analizler müzakerelerin şekli ya da sonu üzerine tartışmaların ötesine geçerek ve mevcut haliyle Türkiye'nin Avrupa entegrasyonu aracılığı ile küreselleşmeye

⁷¹ *Ibid*, s. 75-76.

⁷² *Ibid*, s. 78.

⁷³ Henk Overbeek, "Transnational historical materialism, Theories of transnational class formation and world order", Ronen Palan (der.), **Global Political Economy, Contemporary Theories**, Londra, Routledge, 2000, s. 169.

eklemlenmesini ve bunun ardında yatan toplumdaki sosyal taraflar arasındaki güç ilişkilerini tartışmaya açmakla literatüre ciddi bir katkı sağlar.

Üçüncü olarak Gramsci'ci tarihsel materyalist analizler devlete insanın ötesinde ve dışında kendi başına bir olgu olarak yaklaşmaz. Gramsci'nin bütüncül devlet veya ahlakçı devlet kavramlarında vurguladığı unsur devletin toplum ilişkileri içinde anlaşılması gereğidir. Cox başlıca uluslararası ilişkiler teorileri içindeki tekil devlet tanımlamasını eleştirir ve devlet/toplum ilişkilerinin aldığı değişen yapılar üzerinden tanımlanan farklı devlet şekillerinden bahseder.⁷⁴ Aslında bu yaklaşım Gramsci'ci tarihsel materyalist çalışmalar içinde devletin putlaştırılmadığı aksine tarihselliği içinde analiz edildiğini göstermektedir. Morton'un da ifade ettiği gibi devlet kendi başına bir olgu değil, hegemonya mücadelesinin vuku bulduğu sosyal bir ilişki biçimidir.⁷⁵ Türkiye siyaseti üzerine literatürde devlete toplumu baskı altında tutarak sivil toplumun gelişmesini engelleyici bir 'güçlü devlet' kavramı ile yaklaşmak yaygındır.⁷⁶ Halbuki Gramsci'ci tarihsel materyalist bir analizin benimsenmesi kapitalist devlet mekanizmalarını anlamlandırmayı, devletin toplumdaki sosyal taraflar arasındaki hegemonya mücadelesinde oynadığı rolü dikkate almayı ve sivil toplum içinde hakim sınıfın hegemonyasını kurarken başvurduğu bağımsız gibi görünen ancak toplumdandırma için kullandığı unsurların anlaşılmasını sağlar.

Son olarak, Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşımlar genişlemeyi toplumdaki sosyal taraflar arasında açık uçlu bir mücadele alanı olarak tanımlar. Böyle bir yaklaşım genişlemeyi ve entegrasyonu analiz ederken literatürde genelde göz ardı edilen işçi sınıfının ve sendikaların süreçteki rolünü analizlere dahil etme imkanı sağlar. Üstelik hegemonya kavramı Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri analizinde yeni tartışma alanları açması dolayısıyla önem taşır. Temel uluslararası ilişkiler teorilerindeki hegemonya kavramının devlet merkezli tanımlarının aksine Gramsci'ci tarihsel materyalist analizler hegemonya tanımlamasında maddesel, kurumsal ve fikirsel unsurları entegre eder ve hegemonyanın devlet tahakkümü algılamasının ötesine geçer. Gramsci'ye göre hegemonya hakim sınıfın korporatist sınırlarının ötesine geçerek kendi çıkarlarını toplumdaki diğer sınıfların da çıkarı gibi sunabildiği bir başka ifadeyle topluma 'ahlaki ve entellektüel liderlik' yapabildiği bir durumdur.⁷⁷ Dolayısıyla aslında hegemonya devletin baskı ve rızayı güvence altına aldığı bir sınıf düzenidir.⁷⁸ Hegemonya yapısal olarak belli bir tarihsel dönemde sermaye birikiminin dinamikleri ve üretim ilişkilerinden doğan sosyal tarafların mücadelesi ile belirlenir.⁷⁹ Hegemonya sürekli

⁷⁴ Cox (1981), *op. cit.*, s. 127.

⁷⁵ Morton (2007), *op. cit.*, s. 120.

⁷⁶ Örneğin Ayşe Buğra, *State and Business in Modern Turkey, A Comparative Study*, Albany, State University of New York Press, 1994.; Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey, A Study in Capitalist Development*, Londra, Verso, 1987.; Metin Heper, *The State Tradition in Turkey*, Walkington, Eothen Press, 1985.; Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, Cilt 102, No 1, 1973, s. 169-190.

⁷⁷ Gramsci (1971), *op. cit.*, s. 181.

⁷⁸ Overbeek (2000), *op. cit.*, s. 173.

⁷⁹ Henk Overbeek ve Kees van der Pijl, "Restructuring Capital and Restructuring Hegemony, Neo-liberalism and the unmaking of the post-war order", Henk Overbeek (der.), **Restructuring**

muhalefet edilen ve yeniden tanımlanan bir olgu olduğu için Gramsci'ci tarihsel materyalizm küreselleşmeden olumsuz etkilenen sosyal tarafların neoliberal yeniden yapılanmaya ne gibi alternatifler getirdiğini ve hakim sınıfın bu istekleri kendi hegemonyasına nasıl ya da ne şekilde dahil ettiğini ya da edemediğini de sorunsallaştırabilir.

Sonuç

Bu çalışmada Avrupa entegrasyonunu açıklamaya yönelik yaklaşımların Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini küreselleşme ve neoliberal yapılanma gibi yapısal faktörler içinde analiz etmekten yoksun olduğu tartışılmıştır. Literatür genelde Türkiye'nin üyeliğini "şekli" üzerinden tartışmakta ve Türkiye'nin Avrupa yapılarına entegrasyon sürecinin sosyo-ekonomik içeriğini ve bu ilişkinin ardında yatan güç ilişkilerini sorunsallaştıramamaktadır. Literatürdeki bu gibi boşlukları doldurmak için bu çalışma Gramsci'ci tarihsel materyalist bir yaklaşımı önerir.

İlk olarak klasik entegrasyon teorileri incelenmiş ve hem yeni işlevselciliğin hem de hükümetlerarası yaklaşımın Avrupa entegrasyon sürecinin gömülü olduğu yapısal faktörleri gözardı ettiği ve tartışmayı üyeliğin şekline indirgeyip hali hazırda devam eden Türkiye'nin Avrupa yapıları aracılığı ile küreselleşme ve ulusötesi üretim ilişkilerine eklenmesini analiz edemediği tartışılmıştır. İşlevselcilik iktisadi aktörlerin kendi çıkarları açısından bir sektörde başlayan entegrasyonun otomatik bir şekilde yayılacağını öngörmüştür. Çalışmada işlevselci mantığın Türkiye örneğini açıklamada zayıf kaldığı iddia edilmiştir. Bu teori Türkiye'nin adaylık sürecinin sonunun Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden tarihsel olarak sonraya kalmasını açıklayamaz ve AKP Hükümetinin reform sürecini üyelik perspektifi olmadan da devam ettirmesi konusunda bir çıkarımda bulunamaz. Hükümetlerarası yaklaşım ise Türkiye'nin karşılığında hiç bir şey beklemeden, üyelik statüsü, yapısal fonlar veya işçilerin serbest dolaşımı gibi, neden Avrupa'nın daha rekabetçi olan mallarına pazarını Gümrük Birliği ile açtığını açıklayamaz. Üstelik her iki yaklaşımda da sendikalar ve işçiler tamamen gözardı edilmiş ve Avrupa üyeliğine alternatif üreten sosyal taraflar çok kısıtlı tartışılmıştır. Aslında literatürde alternatif olarak altı çizilen ortak üyelik statüsüdür ve bu da yine literatürdeki tartışmanın üyeliğin şekli ile kısıtlı olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak Karşılaştırmalı Politika Analizleri incelenmiştir. Bu çalışmalar entegrasyonun gelişimine paralel olarak Avrupa Birliği'nin artık herhangi bir uluslararası örgüt olmanın ötesine geçtiği ve kendi başına bir politika alanı haline aldığı, dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplini içindeki geleneksel yaklaşımlar ile açıklanamayacağı iddiasındadır. Ancak bu yaklaşımların da Türkiye örneğini açıklamaları yetersiz kalmaktadır. Bu çalışmalar genişlemeyi Avrupa Birliği politikalarına ve Avrupalılaştırma ve siyasi koşulluluğun aday ülkelerin iç politikalarına olan etkisi üzerinden tartışmaktadır.

Esasen Türkiye'nin 1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nde aday ülke ilan edilmesinden sonra Avrupalılaşma perspektifinin literatüre hakim olduğu söylenebilir. Ancak bu yaklaşım da Türkiye örneğini açıklamada yetersiz bulunmuştur. Avrupalılaşma perspektifi aday ülkelerin iç politikalarındaki dönüşümü tartışırken Avrupa'nın rolünü abartır ve yapısal faktörlerin rolünü gözardı eder. Benzer şekilde analizler tarihsel değildir ve devlet/toplum ilişkilerini analiz edemez. Bu perspektif hakim durumda olan güçlü devlet analizini yeniden üretir ve bu anlamda hem sınıf çatışmasını reddeder hem de serbestleşmeyi güçlü devlet mekanizmalarını kısıtlayıcı etkisinden dolayı ilerici bir süreç olarak gösterdiği için neoliberal yapılanmayı destekler bir bilgi üretir. Son olarak Avrupalılaşma perspektifi Avrupa'yı aday ülkelerin ulaşması gereken ilerici bir model olarak sunar. Bu anlamda örtülü bir Oryantilizm varsayımı vardır.

Son olarak uluslararası ilişkiler disiplini içindeki sosyal inşacı yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımlar genelde Avrupa Birliği'nin aday ülkelerin iç politikalarındaki değişim ve dönüşüme olan etkisi üzerinde durmuş ve genişlemeyi normatif olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlamda çalışmada sosyal inşacı yaklaşımların da Türkiye örneğinin analizinde eksikleri olduğu tartışılmıştır. Sosyal inşacı yaklaşımlar iktisat ve siyaseti birbirinden bağımsız ele aldığı için bu yaklaşımı benimseyen çalışmaların ürettiği bilginin amacı Avrupa Birliği'ni uluslararası sistemde 'sivil bir güç' olarak sunmaktır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin emperyalist ve yayılcı politikaları gözardı edilmektedir. Daha önemli olarak emperyalizmi askeri müdahaleye indirgemekte ve sermaye birikiminin emperyalizm ile olan ilişkisi koparılmaktadır. Dolayısıyla dünya sistemindeki kapitalizmin eşitsiz gelişimine karşı gelen çeper ülkelerdeki küreselleşmeden olumsuz etkilenen grupların alternatif arayışları göz ardı edilmiştir. Buna ek olarak Avrupa, aday ülkelerin Avrupa norm ve kurallarını benimsemesi yolu ile takip edilmesi gereken ilerici bir model, ideal, olarak sunulmaktadır. Bu da Avrupa merkezli bir bakış açısıdır ve Oryantilist bir bilgi üretir. Esas olarak sosyal inşacı yaklaşımlar Türkiye'nin uzayan üyelik sürecini Avrupa norm ve kurallarını benimsemesindeki yetersizliği ile açıklar ki bu analiz yine materyalist yapıları gözardı eder. Yine sosyal inşacı yaklaşımlar küreselleşme gibi yapısal olguları gözardı ettiği için ekonomik krizin Türkiye'nin üyelik sürecine etkilerini analiz edememektedir.

Çalışmanın son kısmında bu eleştirileri de gözönünde bulundurarak Gramsci'ci tarihsel materyalist bir analizin literatüre ne gibi katkılarının olabileceği tartışılmıştır. İlk olarak entegrasyon teorilerinin temel eksiği Avrupa entegrasyonunu küreselleşme ve neoliberal yeniden yapılanma gibi yapısal unsurlar içinde analiz edememesidir. Bunun genişleme tartışmalarına olan yansımaları ise Türkiye'nin üyelik sürecinin analizinin yapısal faktörleri gözardı etmesidir. Türkiye'nin 1950'lerde başlayan entegrasyon sürecinin birçok açıdan diğer aday ülkelerle karşılaştırıldığında özgül koşulları olduğu düşünülürse, örneğin müzakerelerin ucunun açık bırakılması ya da Türkiye'nin üyelik öncesinde Gümrük Birliği'ni tamamlayan tek ülke olması gibi, Gramsci'ci tarihsel materyalist yaklaşımlar üyeliğin ileride alacağı şekle bağlı kalmadan hali hazırda devam eden entegrasyon sürecinin sosyo-ekonomik içeriğini ve bu ilişkilerin altında yatan

toplumdaki sosyal taraflar arasındaki güç ilişkilerini sorunsallaştırabilir. Avrupa Birliği tarafından müzakerelerin ucunun açık bırakılması ve kalıcı derogasyonların uygulanabilmesi ihtimaline karşı toplumda oluşan tepkileri düşündüğümüzde şekle bağlı kalmayan böyle bir analiz daha da önem kazanmaktadır. İkinci olarak, Gramsci'ci tarihsel materyalizmin Avrupa entegrasyon sürecini sosyal taraflar arasında açık uçlu bir mücadele alanı olarak tanımladığı vurgulanmıştır. Böyle bir yaklaşım hem toplumda neoliberal yeniden yapılanmanın öncülüğünü yapan sosyal tarafları anlama yolunu açar hem de işçi sınıfını bir aktör olarak analiz etmeyi sağlar. Üçüncü katkısı ise ulusötesi alanı analizlerine entegre etmesi ve böylece analizlerini ulusal ya da uluslararası alanlar ile kısıtlamamasıdır. Bu anlamda küreselleşme ile birlikte üretimin ulusötesi alana kaymasını anlaşılır kılar ve hem Türkiye'nin bu ulusötesi üretim yapısına nasıl eklemlendiğini hem de üyelik perspektifinin bu yapısal faktör içinde analizini çalışma imkanı sağlar. Son olarak Gramsci'ci tarihsel materyalizmin devlet ve toplum ilişkilerini sosyal üretim ilişkileri olarak incelediği ve bu anlamda literatürde hakim durumda olan 'güçlü devlet' geleneğine alternatif bir analiz imkanı sağladığı söylenebilir. Güçlü devlet geleneği devletin sivil toplumu geri kalmış bıraktığı iddiasındadır ve bu anlamda devletin küçültülmesini savunur. Halbuki Gramsci'ye göre hegemonya mücadelesi sadece devlet ya da sivil toplumda değil her ikisinde de vuku bulan bir olgudur. Diğer bir ifade ile ne devlet ne de sivil toplum yeknesaktır. Bunun aksine bu iki siyasi alan da hegemonya mücadelesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu anlamda güçlü devlet geleneği neoliberal hegemonyanın diğer sosyal taraflardan rıza almak yolu ile kendini yeniden sağlamlaştırmasını sağlayan sivil toplum içindeki neoliberal unsurları gözardı eder. Benzer bir şekilde devletin yeknesak algılanması sonucunda devletin küçültülmesi her koşulda ilerici algılanır. Bu yüzden bu çalışmada devlet ve toplum ilişkilerine ayrı iki olgu gibi bakan bu gelenek tarafından üretilen bilginin neoliberal yeniden yapılanmayı desteklediği vurgulanmış ve eleştirilmiştir. Gramsci'ci tarihsel materyalist analizler ne sivil toplumu yekpare ve her koşulda ilerici algılar ne de devleti sivil toplumdan bağımsız analiz eder.

Kaynakça

- Adam David Morton, **Unraveling Gramsci Hegemony and Passive Revolution in the Global Economy**, Londra, Pluto Press, 2007.
- Alan S. Milward, **The European Rescue of the Nation State**, Londra, Routledge, 1992.
- Alan W. Cafruny ve Magnus Ryner (der.), **A Ruined Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe**, Oxford, Rowman ve Littlefield Publishers, 2003.
- Ali Resul Usul, **Democracy in Turkey, The Impact of EU Political Conditionality**, Londra ve New York, Routledge, 2011.
- Andreas Bieler ve Adam David Morton, "Introduction: Neo-Gramscian Perspectives in International Political Economy and the Relevance to European Integration", Andreas Bieler ve Adam David Morton (der.), **Social Forces in the Making of the New Europe: The Restructuring of European Social Relations in the Global Political Economy**, Londra, Palgrave, 2001

- Andreas Bieler, "The Struggle over EU Enlargement: a historical materialist analysis of European integration", **Journal of European Public Policy**, Cilt 9, No 4, 2002
- Andreas Bieler, **Globalisation and Enlargement of the European Union, Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membership**, Londra, Routledge, 2000.
- Andreas Bieler, **The Struggle for a Social Europe, Trade Unions and EMU in Times of Global Restructuring**, Manchester, Manchester University Press, 2006.
- Andrew Moravcsik ve Milada A. Vachudova, "National Interests, State Power and EU Enlargement", **East European Politics and Societies**, Cilt 17, 2003
- Andrew Moravcsik, **The Choice for Europe, Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, Londra, Cornell University Press, 1998.
- Antonio Gramsci, **Selections from the Prison Notebooks**, (der. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell-Smith), Londra, Lawrence ve Wishart, 1971.
- Ayşe Buğra, **State and Business in Modern Turkey, A Comparative Study**, Albany, State University of New York Press, 1994.
- Bahar Rumelili, "Liminality and Perpetuation of Conflicts: Turkish-Greek Relations in the Context of Community-Building by the EU", **European Journal of International Relations**, Cilt 9, No 2, 2003
- Bahar Rumelili, "Negotiating Europe: EU-Turkey Relations from an Identity Perspective", **Insight Turkey**, Cilt 10, No 1, 2008
- Barry Buzan ve Thomas Diez, "Turkey and the European Union", **Survival**, Cilt 41, No 1, 1999
- Bastian van Apeldoorn et al., "Theories of European Integration, A Critique", Alan W. Cafruny ve Magnus Ryner (der.), **A Ruined Fortress? Neoliberal Hegemony and Transformation in Europe**, Oxford, Rowman ve Littlefield Publishers, 2003
- Bastian van Apeldoorn et al., **Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance, From Lisbon to Lisbon**, New York, Palgrave, 2009.
- Bastian van Apeldoorn, "Transnational Class Agency and European Governance: The Case of the European Roundtable of Industrialists", **New Political Economy**, Cilt 5, No 2, 2000
- Bastian van Apeldoorn, "Transnationalisation and the Restructuring of Europe's Socioeconomic Order, Social Forces in the Construction of 'Embedded Neoliberalism'", **International Journal of Political Economy**, Cilt 28, No 1, 1998
- Bastian van Apeldoorn, **Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration**, Londra, Routledge, 2002
- Beate Kohler-Koch ve Rainer Eising (der.), **The Transformation of Governance in the European Union**, Londra, Routledge, 1999.
- Catherine Macmillan, "The Application of Neofunctionalism to the Enlargement Process: The Case of Turkey", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 47, No 4, 2009

- Chris Rumford, “Resisting Globalization? Turkey-EU Relations and Human and Political Rights in the Context of Cosmopolitan Democratization”, **International Sociology**, Cilt 18, No 2, 2003
- Çağlar Keyder, **State and Class in Turkey, A Study in Capitalist Development**, Londra, Verso, 1987.
- Çınar Özen, “Neo-functionalism and the Change in the Dynamics of Turkey-EU Relations”, **Perceptions Journal of International Affairs**, Cilt 3, No 3, 1998
- David Mitrany, **A Working Peace System**, Chicago, Quadrangle Books, 1943.
- Dorothee Bohle, “Neoliberal hegemony, transnational capital and the terms of the EU’s eastward expansion”, **Capital&Class**, Cilt 88, 2006
- Engin Yıldırım et al., “Turkish Labour Confederations and Turkey’s Membership of the European Union”, **Economic and Industrial Democracy**, Cilt 29, No 3, 2008
- Ernest B. Haas, **The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957**, Stanford, Stanford University Press, 1958.
- Erol Külahçı, “EU Political Conditionality and Parties in Government: Human Rights and the Quest for Turkish Transformation”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 7, No 3, 2005
- Frank Schimmelfennig et al., **International Socialization in Europe, European Organizations, Political Conditionality and Democratic Change**, Houndmills, Palgrave ve Macmillan, 2006.
- Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, **Journal of European Public Policy**, Cilt 11, No 4, 2004
- Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, “Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe”, Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier (der.), **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ithaca ve Londra, Cornell University Press, 2005
- Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, “The Politics of EU Enlargement: Theoretical and Comparative Perspectives”, Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier (der.), **The Politics of European Union Enlargement Theoretical Approaches**, Londra, Routledge, 2005
- Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, “Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypotheses, and the State of Research”, **Journal of European Public Policy**, Cilt 9, No 4, 2002.
- Frank Schimmelfennig, “The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union”, **International Organization**, Cilt 55, No 1, 2001
- H. Tarık Oğuz, “The Latest Turkish-Greek Détente: Instrumentalist Play for EU Membership, or Long-Term Institutional Cooperation?”, **Cambridge Review of International Affairs**, Cilt 17, No 2, 2004

- Hans-Jürgen Bieling, "Social Forces in the Making of the New European Economy: The Case of Financial Market Integration", **New Political Economy**, Cilt 8, No 2, 2003
- Helen Wallace, "EU Enlargement: A Neglected Subject", Maria Green Cowles ve Michael Smith (der.), **The State of the European Union, Risks, Reform, Resistance and Revival**, Oxford, Oxford University Press, 2000
- Henk Overbeek ve Kees van der Pijl, "Restructuring Capital and Restructuring Hegemony, Neo-liberalism and the unmaking of the post-war order", Henk Overbeek (der.), **Restructuring Hegemony in the Global Political Economy, The Rise of transnational neo-liberalism in the 1980s**, Londra ve New York, Routledge, 1993.
- Henk Overbeek, "Transnational historical materialism, Theories of transnational class formation and world order", Ronen Palan (der.), **Global Political Economy, Contemporary Theories**, Londra, Routledge, 2000
- Ian Manners, "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 40, No 2, 2002
- Ioannis N. Grigoriadis, **Trials of Europeanization, Turkish Political Culture and European Union**, New York, Palgrave ve Macmillan, 2009.
- İlker Ataç ve Andreas Grünewald, "Stabilization Through Europeanization? Discussing the Transformation Dynamics in Turkey", **Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe**, Cilt 16, No 1
- Kees van der Pijl, **Transnational Classes and International Relations**, Londra, Routledge, 1998.
- Kemal Derviş et al., **The European Transformation of Modern Turkey**, Brussels, Centre for European Policy Studies (CEPS), 2004.
- Luigi Narbone ve Nathalie Tocci, "Running around in circles? The cyclical relationship between Turkey and the European Union", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 9, No 3, 2007
- Lykke Friis ve Anna Murphy, "The European Union and Central and Eastern Europe: Governance and Boundaries", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 37, No 2, 1999
- Maria Green Cowles et al. (der.), **Europeanization and Domestic Change, Transforming Europe**, Cornell, Cornell University Press, 2001.
- Mark A. Pollack, "The New Institutionalisms and European Integration", Antje Wiener ve Thomas Diez (der.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2005
- Markus Jachtenfuchs ve Beate Kohler-Koch, "Governance and Institutional Development", Antje Wiener ve Thomas Diez (der.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2005
- Markus Jachtenfuchs, "The Governance Approach to European Integration", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 39, No 2, 2001

- Meltem Müftüler-Baç ve Lauren M. McLaren, “Enlargement Preferences and Policy-Making in the European Union: Impacts on Turkey”, **European Integration**, Cilt 25, 2003
- Meltem Müftüler-Baç, “Turkey’s Political Reforms and the Impact of the European Union”, **South European Society and Politics**, Cilt 10, No 1, 2005
- Metin Heper, “The European Union, the Turkish Military and Democracy”, **South European Society and Politics**, Cilt 10, No 1, 2005
- Metin Heper, **The State Tradition in Turkey**, Walkington, Eothen Press, 1985.
- Michael Burgess, “Federalism”, Antje Wiener ve Thomas Diez (der.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2005
- Mustafa Aydın ve Sinem A. Açıkmeşe, “Europeanization Through EU Conditionality: Understanding the New Era in Turkish Foreign Policy”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Cilt 9, No 3, 2007
- Nathalie Tocci, “Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?”, **South European Society and Politics**, Cilt 10, No 1, 2005
- Nergis Canefe ve Tanıl Bora, “Intellectual Roots of Anti-European Sentiments in Turkish Politics: The Case of Radical Turkish Nationalism”, Ali Çarkoğlu ve Barry Rubin (der.), **Turkey and the European Union, Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics**, Londra, Frank Cass, 2003
- Otto Holman, “Integrating Eastern Europe, EU Expansion and the Double Transformation in Poland, the Czech Republic, and Hungary”, **International Journal of Political Economy**, Cilt 28, No 2, 1998
- Otto Holman, **Integrating Southern Europe, EC Expansion and the Transnationalization of Spain**, Londra, Routledge, 1996.
- Paul Kubicek, “The European Union and Grassroots Democratization in Turkey”, **Turkish Studies**, Cilt 6, No 3, 2005
- Philippe C. Schmitter, “Neo-Neofunctionalism”, Antje Wiener ve Thomas Diez (der.), **European Integration Theory**, Oxford, Oxford University Press, 2005
- Pınar Tank, “Turkey as a Special Case for the EU, Will the Generals Retreat From Politics?”, **Security Dialogue**, Cilt 32, No 2, 2001
- Robert W. Cox, “Social Forces, State and World Orders: Beyond International Relations Theory”, **Millennium: Journal of International Studies**, Cilt 10, No 2, 1981
- Robert W. Cox, **Production, Power and World Order, Social Forces in the Making of History**, New York, Columbia University Press, 1987
- Simon Hix, “The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics”, **West European Politics**, Cilt 17, No 1, 1994
- Stanley Hoffman, “Obstinate or Obsolete: The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe”, **Daedalus**, Cilt 95, No 3, 1966

- Stephen Gill, "European Governance and New Constitutionalism: Economic and Monetary Union and Alternatives to Disciplinary Neoliberalism in Europe", **New Political Economy**, Cilt 3, No 1, 1998
- Stuart Shields, "Global Restructuring and the Polish State: Transition, Transformation, or Transnationalization?", **Review of International Political Economy**, Cilt 11, No 1, 2004
- Stuart Shields, "The "Charge of the Right Brigade": Transnational Social Forces and the Neoliberal Configuration of Poland's Transition", **New Political Economy**, Cilt 8, No 2, 2003
- Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", **Daedalus**, Cilt 102, No 1, 1973
- Thomas Christiansen et al. (der.), **The Social Construction of Europe**, Londra, Sage, 2001
- Thomas Diez et al., "File: Turkey, Europeanization and Civil Society", **South European Society and Politics**, Cilt 10, No 1, 2005
- Ulrich Sedelmeir, "Eastern Enlargement, Risk, Rationality and Role-Compliance", Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeir (der.), **The Politics of European Union Enlargement Theoretical Approaches**, Londra, Routledge, 2005
- Ümit Cizre, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone", **European Journal of Political Research**, Cilt 43, 2004
- William I. Robinson, **A Theory of Global Capitalism, Production, Class and State in a Transnational World**, Baltimore ve Londra, John Hopkins University Press, 2004.
- Ziya Öniş, "Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations", **Government and Opposition**, Cilt 35, No 4, 2000